

УДК 821.161.2.09 Т. Шевченко

Михайло НОВИЦЬКИЙ

**"МОЧИМОРДИ" ПЕРЕД СУДОМ
СУЧАСНИКІВ І ДОСЛІДУ**

Коли б до мочимордів не був причетний Тарас Шевченко – товариство прихильників Бахуса ледве чи звернуло б на себе увагу. Приятелювання поета з Віктором Закревським примусило біографів мимохіть зацікавитися й товариством.

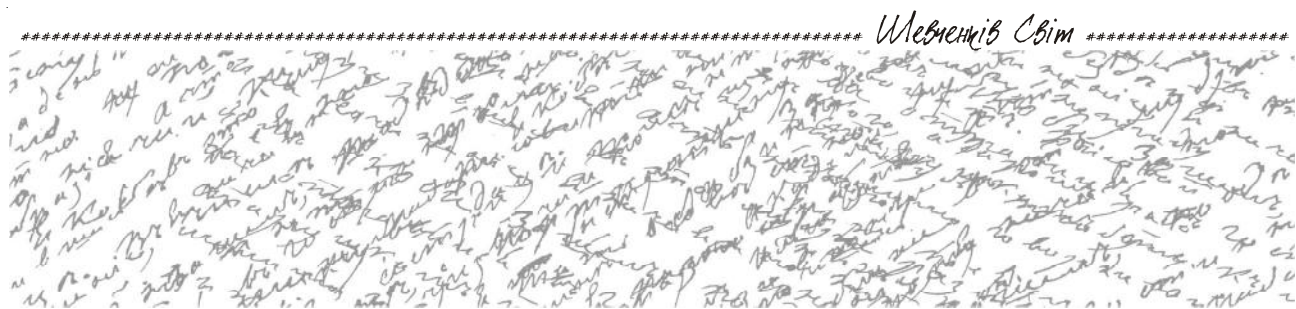
Маємо тепер чимало критичних думок і міркувань, присвячених цьому питанню. Але до чогось сталого, до безперечних висновків дослідники ще не дійшли і не домовились.

Огляд літератури про товариство мочимордів треба обов'язково починати з розгляду споминів Чужбинського про Шевченка і листування Репніної до поета. Це головний матеріал, що ліг в основу дослідної праці у Чалого й Кониського і дав їм змогу, як побачимо нижче, винести мочимордам гострий, категоричний присуд.

Т. Шевченка і мочимордів Чужбинський знав особисто, навіть приятелював з ними. Декілька біографічних пригадувань допоможуть нам краще урозуміти особу мемуариста. О. С. Афанасьєв-Чужбинський народився 28 лютого р. 1817 в селі Ісковцях на Лубенщині. Дитячі літа хлопця минули на селі. Там на лоні природи Чужбинський вперше наслухався легендарних переказів про запорожців та колишню бувальщину. Зрештою його везуть у Ніжин

Частково збережено правопис
автора (ред.)

***** Шевченків Світ *****

здобувати освіту. Закінчивши ліцей р. 1835, Чужбинський деякий час живе у батька на селі, але незабаром вступає юнкером до уланського полку. Шість років прослуживши у війську, Чужбинський розчарувався "в военной жизни", кинув службу й повернувся на Лубенщину. В червні 1843 року Чужбинського вже бачимо на бенкеті у Мосевці, де він і познайомився з Шевченком. Майже чотири роки живе Чужбинський на Україні, обертаючись серед місцевого панства. То він подорожує на Кавказ, то вкупі з Шевченком оглядає українські "древности". З осені р. 1847 він редагує "Воронежские Губернские Ведомости" (неофіційну частину). Минуло ще два роки, і Чужбинський остаточно міняє провінційальне редакторське крісло на постійну літературну працю в столиці. Переїхавши до Петербургу, він енергійно розвиває різноманітну письменницьку діяльність: анонімно видає власний збірничок українських поезій – "Що було на серці", пише оповідання з салдатського побуту, komponує вірші. Згодом Чужбинський їде на Запорожжя, оглядає Дністер та низов'я Дніпра, студіює мову і побут тамтешнього селянства. Наслідком цієї експедиції була низка журнальних статей, що їх пізніше Чужбинський об'єднав у суцільну книжку – "Поездка в Южную Россию". Ради хліба насущного він хапався за все: перекладав польську белетристику, постачав до газети фельетони, пробував організувати дрібну пресу. Не покидаючи пера, Чужбинський помер р. 1875.

Побіжний перегляд життя письменника свідчить за одне: перед нами інтересна постать чоловіка бувалого, спритного, людини освіченої й спостережливої. Для Чужбинського не пропали даром ні військова служба, ні численні подорожі, ні його широке знайомство з усяким людом. Він докладно вивчив і провінційальне панство, і военщину, і столичне життя. Сила Чужбинського як письменника, звичайно, не в поетичному хисті полягає, не в альбомних віршах, що їх так гостро висміяв Шевченко на сторінках щоденника, – він перш за все талановитий "беллетрист-рассказчик" і битописатель. Його талант російська критика справедливо вбачає в "Очерках Прошлого" і в романі "Петербургские игроки", а поезію Чужбинського зовсім слушно обходить мовчанкою. Отже слід підкреслити: до писання мемуарів про Шевченка взялася не випадкова людина, а приступив досвідчений літератор, знавець тогочасного побуту, приятель і сусіда мочимордів.

Спомини Чужбинського припадають на той час, коли молодий Шевченко, захоплений романтичними мріями, вільною людиною їздив на батьківщину відшукувати "остатки нашої України". Чужбинський докладно описує свої враження й зустрічі з поетом. Але поруч з інтересними відомостями про особу Шевченка, мемуарист раз-у-раз оповідає й за тих людей, що оточували письменника. Особливо блискучі в Чужбинського сторінки, де він малює безтурботне життя українського панства, мосевські бенкети або товариство мочимордія. До Шевченка Чужбинський ставиться з великою пошаною і не картає за товаришування з прихильниками Бахуса. Він не кидає каменем у товариство і не наводить умисне чорних фарб. Навпаки,

симпатичні риси мочимордів Чужбинський уміє відтінити краще. Взагалі наш мемуарист не обвинувачує, не судить – він оповідає і тлумачить.

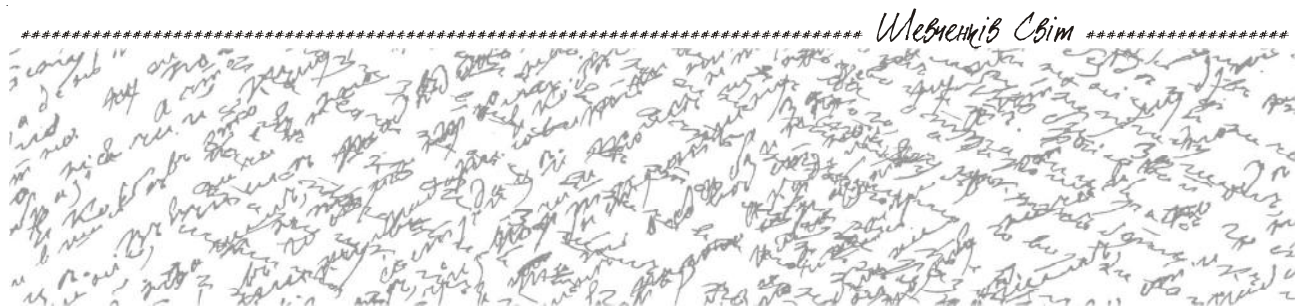
Виставляти мочимордів як звичайних дуросвітів-п'яниць "од понеділка до понеділка" Чужбинський, звісно, не думав і не хотів. Для нього, як і для Шевченка, мочиморди перш за все веселі й розважливі люди. Чужбинський (підкреслюємо від себе) знав добре ціну "мочимордію" й "дуросвітству" і розрізняв ці явища. Тип звичайного поміщика-дурисвіта він спостерігав не раз. За це яскраво свідчить його белетристичний нарис на ту ж таки тему – "Самодури" – в "Очерках Прошлого". Варто відзначити й друге: перенятливий Чужбинський не був самотнім спостерігачем панських "штукантерій" і дурисвітства; ще до написання "Воспоминаний о Шевченке" (1861) він мав талановитих учителів-попередників. В 50-х роках минулого століття російська література охоче спинялася на розроблюванні оповідань з дворянського побуту. Напередодні скасування кріпаччини тема про жорстокого поміщика-дурисвіта була особливо модною і пікантною. Тоді побачили світ "Старые годы" Мельникова-Печерського, "Семейная хроника" Аксакова, "Записки охотника" Тургенева. Колоритні постаті Заборовських, Куролесових, Чертопханових – "это ужасное соединение инстинкта тигра с разумностью человека" – тодішнє поступове громадянство добре знало, бо майже одночасно таку ж сумну картину непроглядного дурисвіта показав Островський на своїх Торцових, Брускових, Уланбекових, а Добролюбов у критичних статтях, дискредитує старокупецькі основи життя, не тільки з'ясував суть цього явища, але й обережно підкреслював шкідливість громадського устрою, побудованого на дурисвітстві й сваволі.

Звичайно, легковажні пирятинські паничі й своєю поведінкою, і розмахом діяльності, і глибиною інтересів дуже мало скидалися на осатанілих Куролесових, і Чужбинський мав тверді підстави відрізнити маленьку громаду Віктора Закревського від компанії "теплих ребят" дурисвіта Дем'ян Павлича Усельцева¹.

Другого Чужбинського мочиморди не знайшли для себе. Варвара Миколаївна Репніна не була до них прихильна. Товаришування Шевченка з мосевськими гуляками авторка цілком щиро уважає за велике нещастя для нього. Листи Репніної дають непохвальну характеристику й Закревським.

"Мосевка, – писала княжна до Шевченка, – напоминает мне грустные минуты, в которые искренняя моя к вам привязанность давала мне и желание и даже право говорить вам правду... И сколько раз святая истина, которую я никак не могу назвать суровою, хотя и была она очень строгою, – сколько раз эта истина рвалась из души моей на уста, желая, надеясь иногда, что будет доступна душе вашей, что будет принята, как лучшее доказательство сестриной попечительности о вас, и вы с молитвою в сердце, и с сильною волею приметесь за перевоспитание свое, улучшив, освятив, с помощью благодати господней, все прекрасное, все святое, все высокое, дарованное вам столь щедро – и искоренив пагубный порок, который клонит вас долу!"

***** Шевченків Світ *****

 "От Закревских ничего не получала. Ваше несчастье, что вы связались с этими пустыми людьми. Куда бы лучше для духовного вашего человека сблизиться з Галаганом, с Капнистом и его женой, с Бурковским, В. Лукашевичем, так богато одаренными и умом, и душою. Нельзя ли понять изречение: вино веселит сердце – в духовном смысле? О да, малодушие есть несчастье, но и то уже много, что вы себя знаете. Остается не лелеять признанную слабость, а вооружиться против нее. Орудия: вера, полезные занятия, общество чистое, святое, изящное. Отчего вы всегда упоминаете о Мосевке? Скажите, не называет ли вас совесть и другие места, где вы малодушно увлекались недоступным и недостойным?"

 "Я так радовалась вашему полету; но вот вы уже опять сложили крылышки и упали всею тяжестью вашего малодушия на землю! Оставьте злых, глупых, гадких в покое. Если вы имеете много недоброжелателей в Петербурге, а может быть и здесь, то вы можете считать себя счастливым, что многие честные и теплые души желают вам добра... Я с неудовольствием слышала от брата, что на днях был у него В. З. (Закревский) и хвалился, что получил от вас письмо. Я надеялась, что вы уже не в переписке с ним. Я этого знакомства очень боялась для вас. Любите сколько вам угодно Капниста, Бурковского, Галагана, В. Лукашевича: с ними все хорошее, благородное, находящееся в вас, разовьется более и более. Как жаль, что вы незнакомы с А. Лизогубом: с каким теплым сочувствием ценит он ваши поэмы и как сожалеет, что не знает вас лично!"².

Було б зайвим шукати в наведених листах якихось вигадок і плутанини: фактична сторона в листуванні як слід. Коли Репніна трохи алегорично і скромно писала Шевченкові "о малодушии", "о пороке", "о недостойном и недостойных" – то він розумів її докори. Поза біблійними, високими словами княжни проступала конкретна мосевська дійсність! Незабутній друг Шевченка, вона не згірш за Чужбинського знала мочимордів, і таки справді мала рацію угрущати письменника за безладне життя. Ми не заперечуємо і не відкидаємо сумних спостережень Репніної, бо вони правдиві. Але в другому місці ми покажемо, що її закиди на адресу Закревських не були результатом "ума холодных наблюдений", а йшли від ураженого серця тої дівчини, яка так щиро захопилася поетом.

Отакі були враження сучасників щодо товариства, так вони оцінювали Шевченкове приятелювання з мочимордами.

Як же поставилися до цих оповідань біографи-дослідники?

Чалого, безперечно, вразив різкий контраст: високоморальна, освічена княжна, геніяльний поет... і мочиморда Закревський. Родина пам'ятного для України генерал-губернатора князя Репніна... і байдикування в товаристві якогось там Свічки!

Не мудруючи довго, не зважаючи pro і contra, Чалий цілком здався на авторитет Репніної і знехтував прихильну оцінку Чужбинського. З його споминів до своєї книжки "Жизнь и произведения Тараса Шевченка" –

він узяв тільки те, що не суперечило твердженням Репніної або не розбігалось з її словами. Таке некритичне ставлення до матеріялу наперед визначало цілковиту невдачу дослідника, що хотів освітлити дружні стосунки поета з полтавськими бешкетниками. В книзі Чалого виразно пробиваються відгомони небезстороннього ставлення до мочимордів та дивування з вірної до них приязни Шевченка.

"Нельзя не удивляться, – пише він, – как в душе Шевченка могли в одно и то же время ужиться высокие идеалы поэзии с пошлостью окружавшей его среды. Что могло быть общего между автором Катерины и Гайдамак и отставным гусаром – мочимордой Закревским? Или что общего между Шевченком и каким-то Свечкой, который известен был в Малороссии только тем, что называл себя огарком от большой свечи, т. е. что он был сын того Свечки, который, штуки ради, закупил на Киевских контрактах все шампанское, чтобы подразнить польских панов? Что заставило поэта три дня сряду глотать пыль и валяться в палатке этого огарка во время Ильинской ярмарки в Ромнах? И сколько потратил он драгоценного времени на эти ненужные знакомства, перекочевывая от одного пана к другому"³.

У Чалого були й інші мотиви, щоб осудити товариство нашого письменника.

Виходець з дрібної міщанської сім'ї, сам з професії педагог, Чалий за молодих літ пройшов сувору й колючу школу життя. "Нам ничто не давалось даром, но достигалось тяжелой борьбой", – гордовито покликає на бік шляхетства Шевченків біограф. Кому це "нам"? Очевидно, не тільки міщанам, а всьому суспільству, яке не користувалося дворянськими правами на освіту й службу.

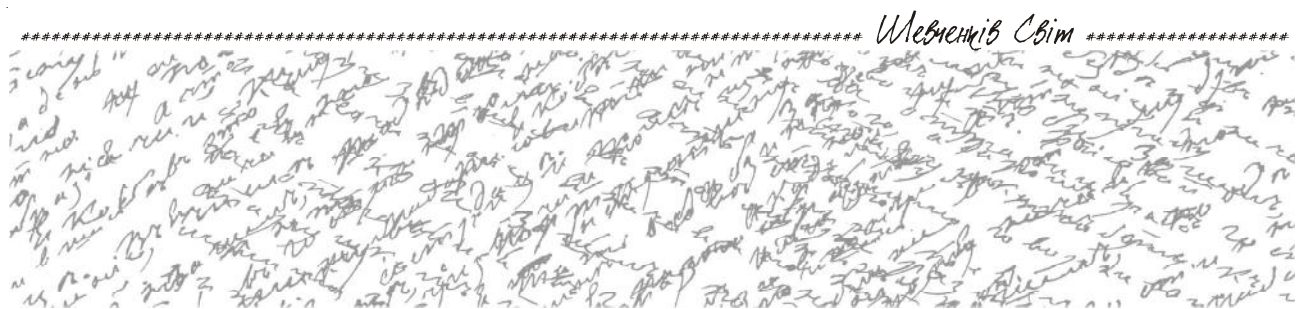
А проте з Чалого – людина зовсім не крайніх поглядів і далека від радикалізму 60 років! Середній шлях – його постійна лінія. Помірковане народолюбство з певними органічними симпатіями до українського руху – найвідмітніші риси його світогляду. Але марною сподіванкою було б вишукувати у Чалого симпатій до поміщиків-панів або чекати від нього на безсторонній суд шляхетського побуту, витівок, штукарства!

Виховання панських дітей здавалося йому тепличним, дворянська класа – підгнилою. Оновлення життя й громадської думки він чекав "от прилива свежих деятелей из низших слоев"...

Тепер, гадаємо, видно, чому так негативно поставився Чалий до товариства мочимордів. Тут допомогла не тільки Репніна, але й власний світогляд біографа заважив.

У Шевченковій біографії Кониський, певне, відчував щось рідне, близьке йому самому, бо тут наче навмисне збіглося до купи все: доба "великих реформ", недільні школи, компонування підручників, "служення народу", обвинувачення в поширенні сепаративних ідей, заслання...

Він сам признавався, що життя великого українського поета завжди інтересувало його "до високого ступня". Справді-бо, Шевченко та його твори дуже рано зацікавили Кониського.

Ще р. 1861 він разом з товаришами-полтавцями посилає поетові відому телеграму: "Утни, батьку, орле сизий!"; пише вірш "На смерть Шевченка"; року 1875 нагадує громадянству про потребу його біографії; від р. 1888 почав систематично давати для галицьких журналів російські статті про Шевченка, Пипіна, Антоновича, Стороженка; року 1889 став перекладати на українську мову Шевченкові повісті, а трохи згодом розпочав друком у "Записках" та "Зорі" свої критично-біографічні нариси з життя Шевченка. Наслідком багатолітньої праці Кониського з'явилася велика двохтомова книга: "Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя". (Львів, 1898 – 1901).

Тут Кониський скорше виявив себе майстром літературної будови, щасливим відтворителем у суцільну художню хроніку сирового матеріалу, аніж самостійним дослідником, уважним і строгим до джерел з переконливими аргументами. Але автор писав про Шевченка так "пламенно", з таким побожним почуттям найщирішої симпатії до свого героя, як ніхто до нього. "Хроніка" Кониського – це вияв справжнього культу Шевченкового, похвала поету й людині; своєрідна апологія письменника з агіографічним ухилом, де біограф, драматизуючи життя Шевченка, умисне повчає й настроює, ремствує на земляків, обурюється на бездушність начальства і лірично роздумує про хиби й недосконалість російського державного ладу. Сам Кониський, принаймні, дивився на власну "хроніку" як на ювілейну книгу, присвячену збігу знаменних дат з історії українського життя, як на видання, що шанувало, за висловом автора, пам'ять "оновителя нашого слова і показчика поступового шляху в сфері національних і гуманно-демократичних ідей". Це зауваження слід пам'ятати, воно ще раз недвозначно показує той напрямок, по якому простували помисли біографа і де саме загострювалася його увага. Бо таки дійсно: перед нами не просто історико-літературний дослід на біографічну тему якогось ученого, а перш за все праця громадського діяча, письменника і публіциста, що увічнювала й маніфестувала пам'ять "страдника за ідею".

Кониському довелося писати про мочимордів у кращих умовах, ніж його попереднику. Грунт для роботи був скопаний: в руках дослідника, крім мемуарної літератури (уже знайомої нам) і розкиданого матеріалу в журналах про життя письменника взагалі, певне, була женецька "Громада" з розвідкою Драгоманова і, розуміється, книга М. Чалого. Але Кониський, трактуючи "мочимордіє", не виявив особливого почуття до в'їдливої праці історика-емігранта і до Чалого не прилучився. Найзапальніший прихильник Шевченка мусів інакше уявляти собі зв'язки поета з товариством – не даремно ж біограф так високо підносив письменника як людину і навіть уважав його за "високий взірець суцільности моральних змагань і діл".

Справді, Кониському довелося чимало попрацювати над тим, щоб якось пояснити землякам незрозуміле єднання колишнього кріпака з "благородними дворянами". Проте не можна сказати, щоб автор вийшов переможцем з поля. Не проробивши самостійної праці коло первісних джерел, біографу важко було сказати щось видатне про мочимордів. Як і

завжди, щасливі його думки, спостереження й паралелі потонули у резонерських міркуваннях опозиційного журналіста.

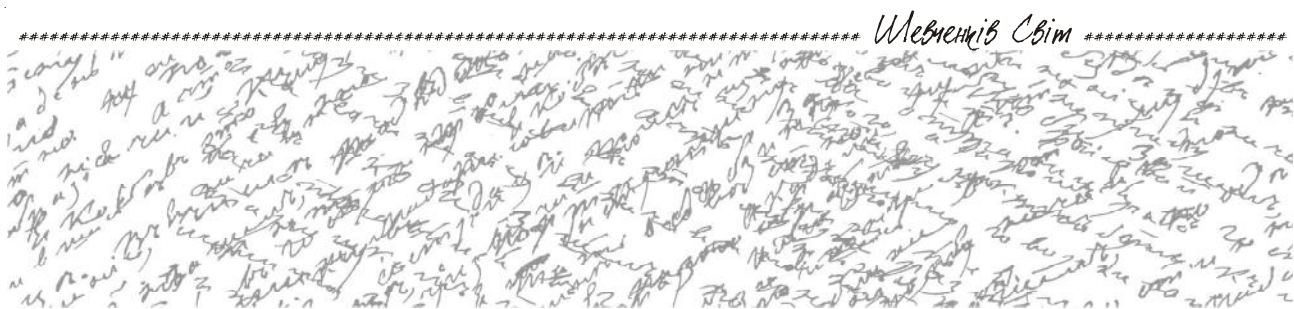
До споминів Чужбинського Кониський поставився з підозрою. Отже, скепсис дослідника не базувався на фактах і не був плідним висновком у його роботі. Замість того, щоб детально перевірити мемуариста або зробити нові пошукування щодо персонального складу товариства (ця можливість у нього була), він просто іде тут за роздратованими словами Шевченкового "Щоденника"⁴.

Але головна хиба Кониського, звичайно, полягає не в цьому. Коли б досліднику спало на думку порівняти академічне життя поета (хоча б на підставі Сошенкових оповідань та автобіографічної повісти "Художник") з перебуванням письменника у Мосевці й тою поведінкою Шевченка, яка так болісно журила Варвару Репніну, то Кониському, певне, не довелося б вишукувати сумнівних доказів, щоб пояснити приятельські стосунки поета з мочимордами. Але біограф лишився вірний собі: щоб не охмарити пам'ять Шевченка, він замовчував іноді правду. Ось, наприклад, як мотивує Кониський "мочимордіє" поета та його близькість до товариства Віктора Закревського: "Шевченко, – пише у "хроніці" дослідник, – як певний і глибокий патріот, горожанин рідної України, повинен був вивезти з своєї подорожі більше журби і сумування, ніж радощів і надії на швидке поліпшення. Побут народу труїв його трутою скорботи. Кріпацтво серпом різало йому серце. Хоча він перебував і між панамі, хоча де з ким з них нібито і сприятелювався, а проте всі оті бали, бенкети, гулянки напували йому душу гіркою трутою. Так щиро, так глибоко любити народ, як його Шевченко любив, і дивитися, як той народ мордують – о, се велика мука для душі благородної. Се та трута, що не тільки серце проймає до самого дна, а увесь організм чоловіка труїть, робить йому світ немилим..."

І не було на Україні куточка, – продовжує далі Кониський, – де б можна було сховатися Тарасові так, щоб бути з людьми і не бачити того лиха, що огнем пекло йому душу.

От де, на мою думку, причина тому, що Шевченко приятелював з "мочимордами". Втекти йому було нікуди; треба було болящу душу і побите серце патріота чимсь хоч на часину розважити. Треба було розваги, хоч п'яної, та розваги. В товаристві, кажуть, і вмирати легше. Шевченкові розваги треба було, се була не тільки психічна, а навіть і фізична потреба, горілкою хоч залити на якийсь час той огонь, що палив душу і серце вольнолюбного українця... Він розумів, що огидливе "мочимордіє" є ніби щось схоже на протест проти режиму, що буяв скрізь по Росії і несамовито приголомшував найменші ознаки волі людського духу.... Про яке-будь єднання ідеалів поезії з "мочимордієм", – відповідає біограф Чалому, – ледве чи можна серйозно промовити хоч одно слово"⁵.

Звичайно, ніхто з сучасних дослідників не буде заперечувати тяжких вражень поета від подорожей по Україні. Але пояснювати "мочимордіє" Шевченка так, як це робить Кониський, не доводиться, бо самі факти голосно кричать супроти домислу біографа.

Знайомство поета з Бахусом і пані Кипридою почалося з академічних часів. На вечірках у Брюллова, Кукольника й Глінки він пройшов "искус" мочимордія раніше, ніж побачився з пирятинськими гульвісами.

Виставляти ж учасників товариства мочимордія – як жертву "пригнічености життя і духу за царя Миколи", – значить повторити тенденційне герценівське оправдання "зайвих людей" – і тільки! Розквіт шляхетського дуристві, "мочимордія", гвардійського бешкетування припадає якраз не на добу Миколая I, а на кінець XVIII століття та на часи Олександра I.

Звичайне замилювання до чарки нежонатих поміщиків, здебільшого колишніх гусар, не можна вважати за будь-яку політичну демонстрацію.

Невеличкий, але поважний нарис Щурата "Тост за українську республіку" вартий пильної уваги. Видатний дослідник, переглянувши стару літературу про мочимордів, не пішов уторованою стежкою за думками своїх попередників. Він самостійно розшукав свіжий матеріал до історії мосевського інциденту і, простудіювавши його, зумів проказати власне слово, до якого слід прислухатися.

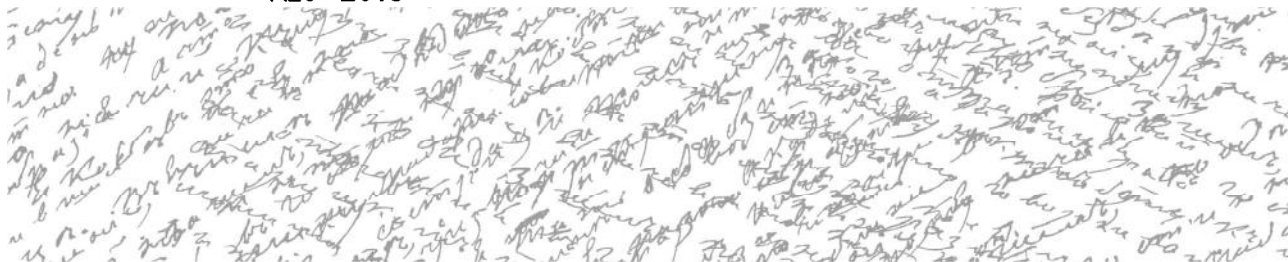
Щурат правдиво закидає Павловському, що той, мавши в руках офіційні документи, "коротенько збуває цілу історію революційного тосту".

Вчинок В. Закревського останній дослідник просто називає "выходкой отставного штабс-ротмистра, выкрикнувшего в нетрезвом виде тост".

Такий присуд задовольнити Щурата, звичайно, не міг. По-перше, мемуари М. Залеського ширше розповідали за мосевські події і підносили трохи відмінну версію виголошення тостів. По-друге, – і це головне! – вони подавали невідомі факти: точно зазначали імена присутніх на бенкеті поляків-офіцерів і репліку Цихонського до старшини мочимордів згадували: "Краще вже, панове, випиймо за славу будучої української республіки!" Маючи в руках такі дані та біографічні відомості про активну участь Цихонського в повстанні 1863 р., Щурат, розуміється, іншими очима глянув на вибрик В. Закревського, ніж автор статті "О мнимой агитации в южной Руси и об'явление важных тайн", ба навіть сам мемуарист, на думку Щурата, не зважив як слід тостування гусарів.

"Ледве чи знав Залеський, – пише він, – що роком раніше поарештовано в тих самих сторонах членів Кирило-Методіївського Братства, з котрими всі гості пані Вільхівської стрічалися. Коли б знав, то він, хоч і як молоденький, умів би інакше подивитися на тости Закревського й Цихонського. Вони могли не без підстави наполохати зібраних; приймавши недавно в себе Шевченка і його приятелів, вони були й так підозрені.

Закревський, що для свого оточення стався enfant terrible, може, й не так дуже по-п'яному виголосив свій тост: до безпам'яті голова мочимордів не впивався: даром був голова. Коли би знати, що в нього озвалась стара думка, то й Шевченкове приятелювання з ним було би зрозуміле для нас. Була б зрозуміла для нас дальше й антипатія Шевченка до Селецьких, хоч з панною Марусею Селецькою він – як звісно – приятелював"⁶.

Щурат, як бачимо, висловлюється з приводу мосевських подій дуже стримано. Ніяких ризикованих висновків не робить і далі обережних припущень не йде. Але думка Щуратового нарису ясна: на приятелювання Шевченка з мочимордами треба глянути розважніше; треба докладніше знати прихильників мочимордія, бо товариство людей, обмежене тільки балагульськими вибриками, "не було б цікаве на українського поета, ані український поет не вмів би в ньому знайтися".

Драгоманов, як відомо, писав про мочимордів двічі: перший раз наприкінці 70-х років у літературній праці "Шевченко, українофіли і соціалізм"; удруге на початку 90-х минулого століття в "Листах на Наддніпрянську Україну". Мочиморди цікавили Драгоманова тільки частково. Він не розглядає товариство як окреме побутове явище і не входить в його деталі. Інтерес до мочимордів у Драгоманова виник почасти на ґрунті полеміки з Сірком і Вартовим, а певніше, цілком природно виявився з чисто теоретичних, наукових переконань історика, коли дослідник вивчав Шевченка.

"Кожного чоловіка, – пише Драгоманов, – кожного писателя тоді тільки можна оцінити як слід, коли роздивимось на нього власне історичним, об'єктивним поглядом, та ще й на ґрунті тієї громади, в якій він виріс і працював. Таке досліджування "пророків" показує, що дійсно пророків – "всцелых выразителей народа" і навіть для одного "часу" ніколи й не було"⁷. . . І далі: "Отже тепер, – повчає Драгоманов Вартового, – уже нігде нема погляду на геніїв як на істоти, котрі родяться чудесно і творять чудеса мечами, здобутими від фей. Історія вияснила, що генії завше родяться й творять на певному підготовленому ґрунті і в границях певних обставин. Шевченко теж не міг подати всього з самого себе, – як той штукарь, про котрого говориться в одній комедії, що він мовляв "из кулака всей публике букеты жертвовал"⁸.

Таким чином, вивчаючи світогляд поета, Драгоманов принципово мусів спинитися й на тому оточенні, серед якого письменник жив на Україні.

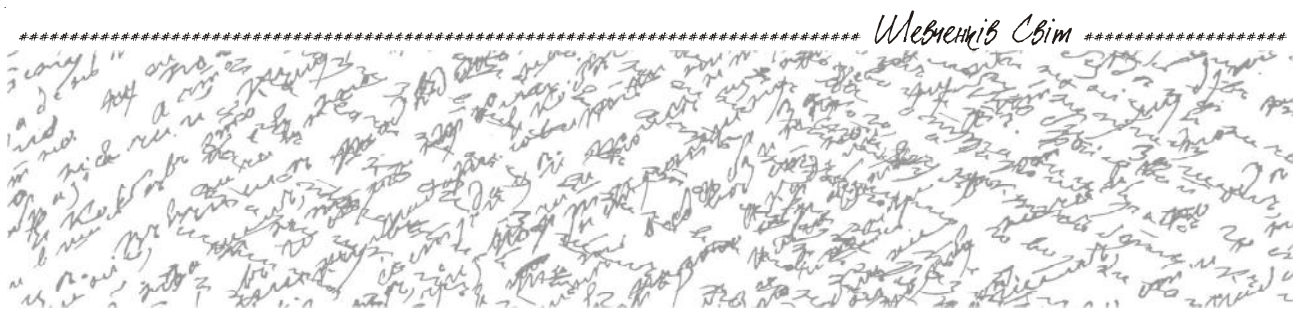
Матеріал для цього був. За Кирило-Методіївське братство дещо подавали "Колокол" і "Правда"; за полтавських панів розповідав Чужбинський.

Знав лівобережне дворянство й Драгоманов, і не тільки з переказів родинних, а... "сам, у хлоп'ячі часи свої, перед еманципацією (1856 – 1857) мав пригоду замічати вплив... освічених англоманів Капністів... на краєвих панів і різночинців (попів, лікарів і т. п.)"⁹.

Особисті враження з юнацьких літ, власні розпитування, ота широка драгоманівська ерудиція і привели історика на шлях прихильної, не шаблянової характеристики панів-мочимордів.

Але зауважуємо: Драгоманов не відокремлює чітко учасників "мочимордія" від полтавського ліберального панства. У нього річ йде взагалі про освічене дворянство цілої губернії. Навівши з споминів Чужбинського відому характеристику товариства мочимордів, Драгоманов висловлюється так:

***** Шевченків Світ *****

"Тепер, читаючи таке оповідання, всякий здвигне плечима, коли ще не гірше. І справді, компанія для українського кобзаря неабияка! Тільки все-таки, ми думаємо, що він дещо виніс із цієї компанії, окрім "мочимордія", яке одначе стало заїдати поета вже після пробування за Каспієм. Серед тих панів, із яких виходили "мочиморди", були люди, що все-таки, окрім щирого, нечиновницького серця, мали вже в голові деякі вільні думки, які зайшли з французькими книжками Гіґо, Лямартина і ін. Знали вони ціну й забороненій книзі, напр., Міцкевичеві. Були між ними й ті жінки, які зрозуміли Шевченка, і на яких він завше покладав надію, що вони його оцінять (напр., С. А. З-ьська, авторка повісти "Институтка" в "Отеч. Записках" і ін.). Були тут: і кн. Репнін, чоловік із породи декабристів, і, мабуть, чи не автор "Истории Руссов", яка стільки мала сили над Шевченком; були тут і такі, яких цар Миколай послав на Кавказ, як гр. Яков Бальмен, якому Шевченко посвятив свій "Кавказ", або такі, яких привозили в "III отделение" за похвали французькій республіці, як сам "Високоп'янейшество" В. З-ий. Ми осмілюємось думати, що Шевченко наслухавсь вільних, смілих європейських думок од таких людей далеко більш, ніж од своїх університетських київських приятелів, яким, видно по всьому, європейські, неспеціальні письменства були доволі чужими, – звісно, не систематичних політичних думок, а хоч гострих висмішків проти казньонних і церковних порядків. Ми думаємо, що й ці уривки з європейських політичних думок, які попадали в уха Шевченка од полтавських панів, були для нього корисніші, ніж уривки з Шафарика й Ганки, яких певно поет ніколи і в руки не брав, або "Славянская мифология" М. Костомарова, напечатана церковними буквами, – всі ці речі, які мають свою ціну та тільки на такому ґрунті, якого не було в тодішній громаді, а тим більше в Шевченка"¹⁰.

Майже так само характеризував Драгоманов полтавське панство і пізніше, коли з'ясовував питання: "Звідки почався лібералізм і демократизм Шевченка?". Він писав:

"Шевченко... був знакомий з полтавськими панами, досить освіченими, котрим присвячував свої твори. Ми знаємо, що серед тих панів виросла і "История Руссов", котра досить була між ними розширена й ними занесена в Петербург, де нею зачитувався Пушкін, похваливши її досить сміливо в печаті, коли ще вона ходила в рукописах. Німець Kohl, проживший доволі в Диканьці, говорить в своїй дуже інтересній книзі "Reise in Kleinrussland" про велику пошану, яку мають полтавські ліберальні пани до одної рукописної історії України, і говорить, очевидно, про "Историю Руссов". Звичайно пани – знакомі й навіть приятелі Шевченка виставляються як "мочиморди" по образу Закревського, або карикатурно, по образу П. Скоропадського (внук ліберала XVIII ст. і родич звісної потім Милорадовички, фундаторки Товариства ім. Шевченка), про котрого Шевченко писав:

У світі ходить між панами
І п'є горілку з мужиками.
Та вольнодумствує в шинку...

Але були між тими панами й ліпші, як, напр., де-Бальмен, Капністи, Репніни й т. і. Я сам у свій хлоп'ячий вік, у 50-і роки, надибавсь, напр., на сліди

впливу Капністів, – лібералів і аболіціоністів, – із кружка котрих в перший раз здобув і "Сон", і "Кавказ" Шевченка. Ті Капністи, як і другі подібні їм пани лівобережні, були старші й освіченіші, ніж Шевченко. Та й між "мочимордами" були люди, котрі їздили за границю, читали європейські ліберальні книги й газети і навіть сам П. Скоропадський, щоб "вільнодумствувати в шинку", мусів же щось знати або хоч чути вільнодумного. (Шевченко ставить йому головно в вину те, що він "перебира дівчаток". Пригадаймо, що й пани, й прелати часів Renaissance і в XVIII ст. теж були "ласі до солодкого", як каже запорожець цариці в Гоголя, а все-таки, "аристократическими ручками выкормили львенка революции", як каже Герцен)¹¹.

Ми навели широкі цитати з драгоманівських книжок не тому тільки, що в особі Драгоманова маємо першого дослідника, котрий спокійно поставився до мочимордів. Тепер драгоманівські думки й факти використовують нові дослідники без належної критики, ці думки стають іноді вихідним пунктом в їхній роботі, тим часом, як попередні біографи уперто їх ігнорували: Чалий з цензурних, мабуть, міркувань, Кониський з ідеологічних і особистих мотивів.

Отже, брати на віру застарілий матеріал про мочимордів у Драгоманова тепер не слід... Драгоманов, напр., не знав докладно, в яких обставинах проголосив В. Закревський свій тост за французьку республіку і як саме поставилося "III-е отделение" до вибрику гусара-мочиморди. Він подає цей факт з чужого голосу, за традицією, бо друкованих відомостей про мосевський інцидент тоді ще не було.

Далі... Драгоманов, звичайно, вважає за безперечну істину, ніби цар Миколай I заслав Якова де-Бальмена на Кавказ! На якій підставі? Знову-таки неперевірені чутки відіграли свою роль. Де-Бальмен справді був на Кавказі, але не засланим... а в чині ротмістра служив за ад'ютанта у генерала Лідерса! В нещасливій Воронцовській експедиції р. 1845 на Дарго Яків де-Бальмен поліг головою в бою з черкесами.

Спомини Чужбинського – основне джерело про мочимордів у Драгоманова; власні ж відомості історика за них – помилкові й непевні. Тим часом згадки Чужбинського не дають такого матеріалу, що примусив би дослідників визнати правдивою оту сумарну характеристику, яку Драгоманов накинув полтавському панству. Принаймні щодо мочимордів її треба, мабуть, обмежити, бо не можна поширювати лібералізм на товариство Закревського, коли немає на це певних фактів.

Тепер перейдімо до новітніх студій про мочимордів. Маємо дві роботи в цім напрямку: 1) нарис проф. Слабченка "Політика двох душ і мочиморди", 2) статтю М. Яворського "Кирило-Методіївці", де згадується і за Шевченка, і за мочимордів.

Зазначені праці ми ставимо поруч не випадково. Обидва дослідники використали без перевірки книжки Драгоманова, висновки у них в багатьох випадках однакові, помилки однакові.

Звичайно, Слабченкові не можна одмовити в умінні оригінально й по-своєму підійти до розв'язання теми. Але поглибити питання про

***** Шевченків Світ *****

товариство мочимордів йому не пощастило. Неуважне ставлення до літератури предмету і недбайлива манера цитування чужих думок пошкодили дослідників. Злегка перебігаючи оком по відомому матеріялу (та ще з других рук!), Слабченко напрочуд химерно припасував до мочимордів драгоманівські думки про полтавських панів-лібералів. Але не будемо забігати вперед. Вислухаймо перше міркування Слабченка про "політику двох душ". Теорія Слабченка про "дві душі" не нова. Автор був ознайомлений з статтею О. Єфименкової (див. посилання на "Южную Русь" в "Матеріялах". – ст. 175) – "Украинский элемент в творчестве Гоголя", а там на цю тему говориться так:

"Душа Гоголя была, прежде всего, поражена раздвоенностью в этой основной стихии своего бытия. Великий писатель был родным сыном народности малорусской и приемным – великорусской. Своей приемной матери он отдал все: свой великий талант, жизнь свою, кровь своего сердца. Но ничто не могло уничтожить значение того, что и жизнь, и талант он получил не от нее, а от той, от другой".

"...Миросозерцание великого писателя было полно раздвоенности и тяжелых противоречий. Эта раздвоенность и противоречивость есть естественный и психологически необходимый результат того, что Гоголь оторвался от своей национальной почвы "для службы" русскому государству, но не отрешился и не мог отрешиться от исключительности своих национальных симпатий. Гоголь сделался преданным приемным сыном русской государственности, но до конца не мог ассимилироваться с русской народностью". ("Южная Русь". – т. II, ст. 344, 357 – 358. Стаття Єфименкової вперше була надрукована у журналі "Вестник Европы". 1902, липень).

Подібні думки ще більш загострив С. Єфремов:

"Гоголь не знав, яка в його душа. Ще більше – він не знав і помилявся, коли говорив про "душу" – треба було сказати – "душі". Бо в Гоголя, безперечно, було дві душі: українська і російська. Одна – молода, свіжа, овіяна чарівними споминами й поетичними мріями про далекий, милий серцеві рідний край; друга – стареча, холодна, сувора, з службовими замірами, з тим надмірним звеличанням офіційної державности, що теж рано прокидається у Гоголя. Одна, що знаходила яскраві фарби і м'який юмор для українського життя, і друга, що холодним бичем сатири була по "расейской гнусной действительности". Одна душа м'якого, любивого серця, і друга – холодного, практичного міркування та резонерства. І кожна душа жила в йому власним життям, кожна вимагала для однієї себе повної й неподільної уваги, кожна домагалася собі одній цілої істоти письменника, кожна тягла його виключно в свій бік". ("Між двома душами". Микола Гоголь. "Вік". – К., 1909. – ст. 8).

Але історію цього питання можна починати навіть з 50-х років, коли Куліш в "Записках о жизни Николая Васильевича Гоголя" надрукував відоме признання письменника: "Скажу вам одно слово насчет того, какая у меня душа, хохлацкая или русская"... Інтересно, що Б. Грінченко гоголівську теорію про "дві душі" уже напочатку 90-х років XIX в. пристосував взагалі

до українців, пояснюючи "любов до рідного краю з любов'ю до тодішнього російського режиму" у таких письменників, як – Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Гулак-Артемівський, Корсун, Метлинський, Стороженко...

"А тим це все погоджувалося, – пише він, – що в тодішньому українському діячеві сиділо дві душі: одна українська, а друга – російська. Українську душу йому дав рід, почування любови до рідного краю, любови до своєї мови, до свого народу; російську душу давало йому російське життя, російська урядова служба, бюрократична прихильність до ласки, яку виявляло російське начальство. Ото його, тодішнього російського інтелігента, і тягло і туди, і сюди – і до рідного краю, і до "Станіслава на шию"; хотілося і рідному краєві послужити, і того, від кого "Станіслав" той залежить, не прогнівити. Тут, звісно, на поміч збирались і "общерусский великий народ", і "указания истории", і "общерусская культура", і "гром победы раздавайся", і всякі інші такі прегарні сторії, вживані звичайно тоді, коли треба вчинити який компроміс. Та й компроміс цей чинено навіть несвідомо, і тодішні українці за отими "общерусскими" етикетками навіть і не помічали, що вони його чинять – так густо тих етикеток наліплено було, що з-під їх не можна було розібрати, що таке справді єсть сей факт" ("Листи з України Наддніпрянської". К., 1917. – ст. 41 – 42).

Надання російською владою нових привілеїв "малоросійському шляхетству" повинно було захитати українську інтелігенцію в її національних переконаннях, а то й примирити з самодержавним режимом.

Два табори, дві громадських течії вбачає Слабченко серед тодішньої української інтелігенції. З одного боку, маємо власних слов'янофілів (Максимович, Бодянський та інші), що, поділяючи політику "двох душ", одмовилися "від розв'язання серйозних проблем свого часу й свого народу"; з другого – опозиційну, ворожу до слов'янофільства й державної влади групу представників аристократії, яка плекала традиції української автономності й воліла керувати краєм.

Зараз нас цікавить тільки остання течія, бо до неї, як побачимо нижче, автор зараховує і мочимордів.

"...Великі українські поміщики, репрезентанти старовинних родів шляхетських, – пише Слабченко, – своєю ідеологією тісно зв'язувалися з українськими змовниками 20-х років, ба від них і фамілійно походили. Товариш Гоголя П. Лукашевич мав таку характеристику. "Он был помешан на любви к Малороссии и горько скорбел о состоянии казаков, которые лишаются теперь каких-то прав своих". Великі аграрії з болем прийняли указ 1 січня 1835 р., яким Полтавщині та Чернігівщині заборонялось наперед зватися "малоросійськими" губернями. А. Родзянко писав з цього приводу:

...Разумеет:

Нам заперт наших прав возврат.

Окончил тихо с Кочубеем

Вельмож малоросійских ряд.

...Молчанием царя в приказе

И мы, и внуки лишены -

***** Шевченків Світ *****

права на національне признання. Їм лишалось перебирати старі шпаргали. Справді, І. Лизогуб, масон колишній, займався історією України; А. Стороженко розшукував манускрипти щодо козаччини й пишався з того, що в його руки попала книга "Рыцарства Малой России". В Качанівці, що належала В. Тарновському, витворився художній осередок України, де чудесно співав чумацькі пісні П. Скоропадський, читав поезії Забіла, грав М. Глінка, виступав з деклямаціями й монологами М. Щепкін, малював Жемчужников та ін. Туди ж наїздили художник Штернберг, історик Білозерський, радо зустрічався спочатку бард цих "малоросійських панів", пізніш бунтар Т. Шевченко. Ідеали цього суспільства стояли не попереду, а позаду, десь у часах Хмельницького жили вони мисленим оком, чіплялись то пісень, то отців церкви й, не маючи до чого прикласти рук, увіходили в себе й у горілку, котру пили в непомірній кількості. Появилось навіть "Товариство мочимордія" – продовжує далі Слабченко. – На чолі його стояв з титулом "високоп'янішества" колишній гусар, багатий поміщик Закревський, круг якого групувалось багатенько чернігівських поміщиків. Широкоосвічені й загалом непогані люди, вони втягували до себе чимало люду, котрому прищиплювали разом з любов'ю до чарки й любов до республіки й будучої "демократичної України". Не задовольняючись цим, вони не від того були, щоб провадити пропаганду серед мужиків. Про одного з таких радикалів, – П. Скоропадського приятель його Шевченко писав:

У світі ходить між панами
І п'є горілку з мужиками
Та вольнодумствує в шинках.

А другий приятель Тараса Григоровича ліберальний О. Капніст склав проекти про емансипацію селян, брат його В. Капніст мріяв про заведення англійських порядків і т. д. Була тут і лівіця – родина де-Бальменів, з котрої Якову де-Бальменові, другові Шевченковому, довелось салдатом потрапити на Кавказ і загинути там".

Це щось нове про мочимордів. І коли б виклад Слабченка справді базувався на певних спостереженнях, на чіткому досліджуванні фактичного матеріалу, його домисли можна було б уважати за досягнення чималої вартості, бо тоді так просто вирішується питання: чому саме Шевченко дружив з товариством В. Закревського? Раз мочиморди належать до панства, якому не подобався московський централізм, коли вони виразники автономістичних українських ідей і прагнень – Шевченкові по дорозі було з ними: спільна мова, очевидно, мусіла знайтися на ґрунті політики!

Отже, перевіримо твердження Слабченка, насамперед, оте питання – чи становила дійсно українська аристократія в миколаївську добу якусь опозицію до влади, чи була вона свідомою носителькою національно-демократичних ідей? Знаходити протестантів-бунтарів серед заможного панства дуже важко. Воно не шукало тривожних зворушень чи політичних авантур, а служило вірою й правдою російському самодержавству і розкошувало в матеріальному добробуті. Реальні інтереси власного панування переважили у них почуття національної гідності, затінили

патріотичні мрії. За часів Миколи I жоден український аристократ не попросився з маєтками, не поніс заслання за національну ідею. Де ж тут опозиція? Польська шляхта одверто лізла на конфлікт з державою і не лякалася репресій. Німецьке дворянство Прибалтики домогалося виняткових привілеїв: окремого суду для трьох Остзейських губерній, непідвладного компетенції Сенату, права завідувати університетом у Дерпті; іноді не поступалося й бажанням царя: не заводило російської мови в державних установах.

Але українська аристократія не заходила так далеко і не ставила вимог цареві. Найкращі з них меценатствували, збирали старовину, студіювали історію, захоплювалися народною піснею, брали пізніше активну участь у реформі 1861 р., проте цілій класі аристократії передусім бракувало яскравої національної свідомості. Помітний національний рух творило тоді не велике панство, а дрібна шляхта й різночинці.

Так само викликає сумніви й заперечення характеристика мочимордів. Побудована на помилкових драгоманівських фактах та окремих віршах з "Кобзаря", вона непросто прибільшена і вигадана. Бо, за Слабченком, виходить: 1) товариство мочимордів як організація складалася з великих панів, 2) у товаристві була ліва течія ("лівиця" – родина де-Бальменів), 3) "прищиплювали разом з любов'ю до чарки й любов до республіки й будучої "демократичної України", 4) провадили пропаганду серед кріпаків-селян.

По-перше, як можна мочимордів зарахувати до вельможного панства, не з'ясувавши раніше, хто саме був у складі товариства? Автор чомусь не вносить сюди певної ясності і говорить з цього приводу дуже невиразно: коло Закревського, мовляв, "групувалось багатенько чернігівських поміщиків"; або так: "вони (цебто: мочиморди) втягували до себе чимало люду"... Слабченко хоче бути точним і посилається тутечки на Драгоманова. Проглядаю відповідні сторінки (34 – 35, 37, 52, 171) книжки – "Шевченко, українофіли й соціалізм" – анічогісінько про це! Трохи нижче автор називає ймення – а) П. Скоропадського, б) бр. Капністів, в) де-Бальменів. Оці прізвища підказав дослідникові знову-таки Драгоманов. Але у Драгоманова згадані поміщики фігурують як освічені пани-ліберали цілої Полтавщини; у Слабченка – вони ніби мочиморди. Це велика помилка! Скоропадський і бр. Капністи не входили у товариство. Таким чином, із рук Слабченка випадає зразу два козири: 1) зникає агітація серед мужиків, 2) і великого панства в товаристві не залишається.

Закревські й де-Бальмени не були міцноними багатіями-землевласниками: це поміщики "среднепоместные". Як довідуємося з документів, сам старшина мочимордів мав "в селе Березовой Рудке крестьян мужеска 112 и женска пола 91 душа". А про достатки де-Бальменів маємо правдиве свідчення Л. Жемчужникова. В 50-х роках він довго жив у Линовицях і близько знав сім'ю Сергія Бальмена. Його спостереження малюють невеселу картину занепаду й зубожіння графських маєтків:

"Наши деды и отцы были очень недалновидны, – пише Жемчужников. – Мне часто случалось бывать в барских домах по деревням, и всегда я говорил сам себе: "Стоило ли делать столько денежных затрат и столько

***** Шевченко в Світі *****

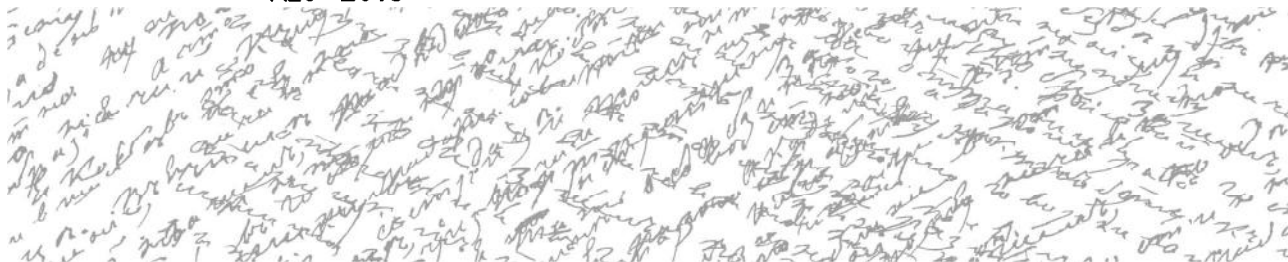
трудиться на постройку этих громадных хором?" Так и в селе Линовице. Строитель дома был человек богатый; но детям его досталось состояние роздробленное, и нынешнему хозяину Линовицы едва достает средств на поддержание отцовского дворца в приличном виде. Большая часть комнат не отапливается; снаружи карнизы спадают; крыши покрыты ржавчиной, штукатурка осыпается; дождевых труб давно нет; в доме сыро, везде пропасть мышей; а в подвалах живут побродяги-собаки и выводят щенят. Что будут делать с этой усадьбой наследники, когда и нынешний достаток помещика еще больше уменьшится? Вся усадьба обнесена каменной оградой с деревянной решеткой. Решетки уже нет: ее разрушило время и разнесли добрые люди. Ограда осыпалась и покрылась мхом. Все на дворе пришло в ветхость и заросло желтой и белой акацией"¹².

Не краще справа у Слабченка й з "лівицею". На підставі яких даних утворив дослідник ліву течію в товаристві мочимордів? Дуже просто: на помилкових відомостях Драгоманова про заслання Якова де-Бальмена на Кавказ. Звичайно, автор мав на увазі й "Кавказ" Шевченка, присвячений пам'яті іскреннього друга.

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, – не чорну; довелось запить,
З московської чаші московську отруту!
О, друже мій добрий! Друже незабутий!
Живою душею в Україні витай;
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач з козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!

Але революційність поеми характерна тільки для світогляду поета, ілюструвати дійсні настрої і симпатії Я. де-Бальмена вірш не може. На Кавказ графа не "заганяли". Військову кар'єру по закінченні Ніжинського лицю він почав з власної охоти. Це звичайний шлях тодішнього дворянства; по цій дорозі пройшли батьки й діди Бальменів і зажили собі слави. За вірну службу російській державі вони добилися чинів, землі, кріпаків.

Де-Бальмени – офранцужені вихідці з Шотляндії. Давніх споминів і традицій, пов'язаних з Україною, не було у них. Важко і небезпечно приписувати їм опозицію й лівину, аргументуючи це твердження поезією або застарілими, хибними звітками від 70-х років минулого віку. Факти свідчать за інше: привілеї і добробут Бальменів були не від дерева шляхетського, а вийшли од волі й милости російських самодержавців. Графський сан за цією родиною стверджено було тільки р. 1846. Коли б Я. де-Бальмен був політичним злочинцем, коли б Бальмени справді додержувалися якихось радикальних думок, то хіба Миколай I дарував би їм високий титул?

Нарешті, останнє... На своєму місці ми підкреслили, що Драгоманов не знав докладно мосевського інциденту. Тим часом дослідувачі хапаються за його звістку, надають їй невідповідного значення, будують непевні гіпотези. Треба, нарешті, документально освітлити мосевську подію!

Історія тосту за французьку республіку така: у середині квітня р. 1848 генеральша Вольховська давала прощальний бенкет на честь гусарів. Все було гаразд. "Три повіти з'їхалося на те погуляння, а при жвавих танцях молоді можна було підслухати не одно тужне зітхання, підглянути слізки в гарних оченятах". Одначе несподіваний на кінець балу випадок охмарив веселощі, а декому з присутніх завдав і прикрих наслідків.

У пізню вечерю, коли вже гості добре попили шампанського, "отставной поручик Михаил Закревский, привстав со своего места, провозгласил: "Да здравствует французская республика", а родной брат его, отставной ротмистр Виктор Закревский, закричал: "Ура!".

Коли б на бенкеті засідали тільки свої поміщики-сусіди, та не було в Закревських ворога – на цьому б і край! Але були тут присутніми і поляки-офіцери. Один із них, на прізвище Цихонський, відгукнувся на тост і ніби сказав:

"Lepiej juz panowie, wypijmy na chwale przyszlej rzeczypospolitej malorosyjskiej!"

Незабаром почали ширитися різні чутки: говорили, що поміщик пирятинського повіту граф де-Бальмен "за каким-то обеденным столом предложил тост за вольность Франции" і гусари, мовляв, "принимали участие в этом"; говорили, ніби офіцери поміж собою взагалі розмовляють, "что напрасно ведут их сражаться за уничтожение свободы, которой они сами желают". Майже одночасно довідалося про мосевський інцидент і військово начальство¹³, і полтавський штаб-офіцер корпусу жандармів Лаптьов. До Петербургу полетіли доноси. Час був тривожний, і цареві доложили про вчинок Закревських. 19 травня шеф жандармів одержав від Миколая резолютивну відповідь на своє повідомлення:

"Князь Чернышев сообщит тебе, – писав цар Орлову, – рапорт воротившегося Г. А. Анрепа; он удовлетворителен на счет духа дивизии, но по делу об известном обеде в Полтавской губернии необходимо строгое следствие над Закревскими и Бальменом. Выбери надежного ш(таб)-о(фицера) и пошли с тем, чтоб их взять с бумагами и доставить сюда. В теперешнее время нельзя пропускать подобное, а надо очистить край даже от зародышей зла, когда его открыть можно. Ежели дело покажет их виновными, я намерен отдать их под суд самого полтавского дворянства".

Дубельтові спішно доручили скласти "строжайшую" інструкцію для арешту. І другого дня полковник Левенталь поїхав арештовувати поміщиків Закревських і графа де-Бальмена з наказом "действовать сколь возможно быстро, предупреждая всякое розглашение, так, чтобы об арестовании первого из помещиков никак не успел и не мог узнать второй, а об арестовании второго – третий".

***** Швеннів Свім *****

7 червня мосевські злочинці стали перед "III отделением". "Правда ли, – запитували старшину мочимордів, – что 15 апреля в доме помещицы Пирятинского уезда Вольховской, за ужином, когда пили шампанское, брат ваш, Михаил Закревский, привстав с своего места, провозгласил: "да здравствует Французская республика", а вы закричали: "ура!" Закревський на це відказав:

"15 апреля сего года, действительно, помещица Вольховская по случаю выступления гусарского ее императорского высочества в. к. Ольги Николаевны полка, квартировавшего в нашем уезде, пригласила как своих соседей, так и господ офицеров сего полка, на прощальный бал. За ужином, когда уже кончились все обыкновенно бывающие при таких случаях тосты и когда дамы оставили нас одних в зале, нам принесли еще несколько бутылок шампанского по приказанию гостеприимной и доброй нашей хозяйки, тогда уже начались провозглашаться разные шуточные тосты; как, напр., "за здоровье пирятинских панычей" и тому подобные. Потом и я, привстав с своего места, громко сказал, что о гусарах нам, мужчинам, не только не должно жалеть, но напротив, еще радоваться, ибо, по выступлении их, мы опять делаемся на балах первыми кавалерами и танцорами, и тут же провозгласил тост: "за здоровье пирятинской сорокалетней молодежи", и крикнул: "ура!" Вслед за сим, брат мой, Михаил Закревский, вовсе не приподымаясь с своего места, но громко, сказал: "Выпьем же за здоровье Французской республики!" Будучи совершенно уверен, что этот тост есть продолжение моего предшествовавшего, в том смысле, что если через выступление гусар мы остаемся первыми кавалерами на балах, то этому причиною Французская республика, и потому, признаюсь, принял этот тост и крикнул: "ура!"

Дотепна відповідь мочиморди не заспокоїла слідчих. Вони ще допитували Михайла Закревського, ставили "вопросные пункты" Бальмену, довідувалися на стороні про арештованих, уважно читали їх папери і врешті переконалися, "что офицеры сии не только не имели никакого злого умысла, но показывают прямо русские чувства и неограниченную преданность к престолу и отечеству". 9 червня Орлов подав цареві на затвердження писану доповідь "О помещиках Закревских и графе де-Бальмене". Особливої вини за арештованими цар не найшов; того самого дня він дозволив Закревським і де-Бальмену повернутися додому, але попередив "чтоб господа эти впредь были осторожны в своих выражениях и не поставляли себя в такое положение, что не помнят, что делают и что говорят". За височайшим наказом Орлов повідомив місцеву владу про наслідки слідства:

"...Они, – писалось в офіційному папері про де-Бальмена і Закревських, – потребованы были сюда по случаю произнесенных ими неосторожных выражений, но отнюдь не по каким-либо политическим преступлениям, как доказано произведенным о них следствием".

Так закінчилася справа в "третьем отделении" з революційним тостом за Французьку республіку!

Гадати, що Орлов з Дубельтом помилилися, не доводиться. Загальний голос полтавського шляхетства розцінював мосевський інцидент майже так само, як у Петербурзі слідчі: "провозглашенный ими тост за Республику был сделан без всякого самосознания и без сомнения в чадх хмельных напитков". І коли Левенталь прибув до Полтави, він легко дізнався про закулісну історію доносу: "Граф де-Бальмен и Закревские, – докладував Левенталь начальству, – имеют в местах их жительства сильного неприятеля, именно предводителя дворянства пирятинского уезда отставного артиллерии генерал-майора Селецкого, коего они обличили в подлоге духовного завещания г-жи Вольховской".

Генерал-майор Селецький таки дійсно помстився на Закревських і де-Бальмена. Писана його рукою "записка со сведениями" збереглася¹⁴.

М. Яворський не писав окремо про мочимордів, але, з'ясовуючи той ґрунт і оточення, серед якого повстала ідеологія кирило-методіївців, декілька сторінок присвятив товариству Закревського. Після нарису Слабченка пізніший дослідувач не вніс у це питання особливої оригінальності. Ідучи за схемою свого попередника (дві течії громадської думки серед панів), Яворський повторює його помилки і робить ще рішучіші висновки. Ось, напр., його характеристика другої частини українського панства – "опозиції", за висловом Слабченка:

"...Частина цього панства, – пише він, – хоч і менше вперто, аніж раніш, продовжувала все ще жити давніми традиціями української автономности, що її касувала самодержавна реакція, і згоджуватися з ідеями новітнього сепаратизму. Це був все ще непримирений з дійсністю здебільша український февдал типу Лукашевича, Родзянка, Скоропадського, Закревського, Тарновського, Капніста та інших, що ніяк не міг погодитися з бюрократичним централізмом, і коли 1835 р. указом з 1 січня знято з Лівобережжя назву "Малороссия", Аркадій Родзянко не міг не написати в'їдливого вірша з цього приводу, що одним розчерком пера викреслював "родимый клик малороссиян", якого навіть "ни сеймских тьмы клеветников, ни сталь Собеских, ни двести лет войны не отняли..." Але й ці лишки февдальної автономности починали ступнево ламатися, хоч це ламання серед цієї групи українського громадянства в новому економічному процесі йшло піняво. Важко було зразу погодитися з усією дійсністю, і вперті самостійники та автономісти, загалом широко освічені люди й ліберали, кинулися з горя начебто заливати свою журу в горілці, а фактично й маскувати свої конспіративні зібрання та "вільнодумствування" оцією горілкою".

Фраза Слабченка: "Появилось навіть Товариство мочимордія..." обертається вже під пером Яворського в "гуртки мочимордів – начебто й п'яниць, а радше вільнодумців та хлопоманів". (Це тоді, коли джерело недвозначно каже нам "о небольшом кружке, который овладел Шевченком... тесном кружке умных и благородных людей..."). "Гуртки мочимордів" Яворський навіть уважає за цілу "другу громадську течію на Україні того часу". Поняття шириться й набуває вже певного соціально-політичного забарвлення. Підводиться й фундамент: ця течія, мовляв, "...

***** Шевченків Світ *****

явилася почасти як вислід своєрідного в ті часи громадського оформлення старої реакції проти самодержавного режиму, почасти як вислід політичної депресії, що огорнула не тільки колишніх самостійників-февдалів, але й взагалі всіх тих, що зневірилися після повстання 1830 р. в можливості нової революційної боротьби". Аргументує свої твердження дослідник... точнісінько, як Слабченко, – фактами від Драгоманова:

- "Що так воно було, – продовжує Яворський, – каже нам і переконує нас ця обставина, як "III отделение" вельми зацікавилася було оцим "мочимордством", що організувало себе в п'яницькі начебто гуртки, але на п'яницьких зібраннях голосно говорило про "майбутню українську республіку", як, напр., офіцер Цеховський (!), що згинув опісля в повстанні 1863 р., що на публічних зібраннях пило за здоров'я української революції та за українську республіку, як Віктор Закревський, "проводир общества мочемордів", що у своєму складі мало таких вільнодумців-панів, як брати Капністи, які пропагували, за приміром свого батька, визволення селян та англійську демократію, або де-Бальмена, друга Шевченка, засланоного за революційну пропаганду на Кавказ, або хочби й того хлопомана Скоропадського, про якого писав Шевченко, що "у світі ходить між панамі і п'є горілку з мужиками та вольнодумствує в шинку", або козакофіла князя Репніна (!), що, крім своїх симпатій до автономности, ще й посмів, як генерал-губернатор, виголошувати промови за емансипацію з кріпацтва селян. Недаром Шевченко, що так неприязно ставився до правих слов'янофілів-козакофілів, присвятив оцим "мочимордам" стільки теплих споминів, ба навіть одному з них, графу Якову де-Бальмену, свою глибоко революційну поему "Кавказ".

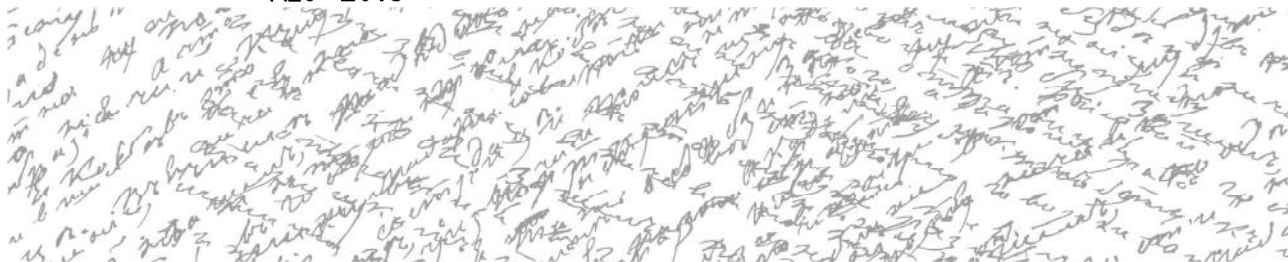
Критикувати цей уривок – значить, удруге сказати все те, що ми писали про Слабченка.

Ми переглянули свідоцтва Шевченкових друзів і критичну головну літературу про "Товариство мочимордів". Спробуймо в одно суцільне звести результати нашого викладу.

Уже сучасники письменника неоднаково поставилися до гуртка Закревського. Коли для Чужбинського мочиморди – приємні товариші за чаркою та взагалі веселі й путящі люди, то для Репніної навпаки: "пустые люди", що зводять Шевченка з "дороги благородных трудов на истоптанную и грязную стезю низких удовольствий".

Перші біографи не спромоглися як слід перевірити і належно оцінити спостережень Чужбинського й Репніної. Вони вибрали найлегший путь для роботи: розбіжність матеріялу підказувала їм суперечливі висновки..., щоб запобігти їм, дослідники схилилися на сторону Репніної й Шевченка, відсунувши набік позитивні свідчення Чужбинського про мочимордів. Ставши необачливо на помилкову дорогу, біографи принизили товариство і мусли рішуче відкинути ідейне єднання Шевченка з мочимордами.

Окреме місце займають Драгоманов і Щурат. Перший із них навів факти і схарактеризував культурний осередок тих людей, "із яких виходили мочиморди". Другий подав цікавий матеріял про життя товариства з споминів Мартина Залеського і своїм вдумливим нарисом "Тост за

українську республіку" примусив інших глибше дивитися на Шевченкове приятелювання з мочимордами.

А пізніші дослідники реабілітували мочимордів. Аматори "горячительних напунков" несподівано перекинулися на гордовитих аристократів-автономістів, упертих опозиціонерів, а то й хлопоманів-самостійників, що тільки горілкою приховували свої політичні наміри.

Так дослідники, ігноруючи пильне студіювання джерел, переходили від одної надмірності до другої, і нарешті втратили у цім питанні усяке почуття дійсності: розвінчані колись мочиморди нині набули політичного обличчя.

Отже, треба заново переглянути цю тему, треба освіжити її новим матеріалом, щоб довідатися:

- 1) про персональний склад товариства та історію його виникнення,
- 2) про академічне життя письменника у Петербурзі до знайомства з гуртком Закревського.

Тоді й висвітлиться роля й місце Шевченка у "Товаристві мочимордів".

Список використаної літератури

1. Дем'ян Павлич – дійова особа в начерках Афанасьєва-Чужбинського "Самодури".
2. Чалый М. К. Жизнь и произведения Тараса Шевченка. – К., 1882. – С. 44, 45, 47.
3. Ibidem, С. 40.
4. Пор. Шевченків запис у "Щоденнику" про Афанасьєва-Чужбинського від 2 липня р. 1857. // Твори Т. Шевченка. – т. IV. – С. 32 – 34.
5. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. – т. I – II., – 1898. – С. 132, 133, 134.
6. Щурат В. З життя і творчості Тараса Шевченка. – Л., 1914. – С. 48 – 49.
7. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. – К., 1914. – "Криниця". – С. 22.
8. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. – К., 1917. – "Криниця".
9. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. – К., 1917. – "Криниця". – С. 27.
10. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. – К., 1914. – С. 35 – 36.
11. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. – К., 1917. – С. 25 – 27.
12. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. В. II. В крепостной деревне. – М., 1927. – 132.
13. Генерал-адъютант Арнеп з наказу царя якраз інспектував тоді другу кавалерійську дивізію; йому доручено було оглянути не тільки "состояние полков", але й "удостовериться в истине дошедших до его императорского величества слухов о ненадежности некоторых г. г. офицеров, уроженцев западных губерний, коих 103 в дивизии на-лицо".
14. Пор.: Антін Козаченко. До історії ліберального руху 40 рр. на Україні ("Діло поміщиків Закревських"). Слідом за Драгомановим автор уявляє собі "мочимордів" лібералами.

